

1. Tlocrt nakon prve modernizacije 2. Tlocrt 1574. 3. Tlocrt Giuseppea Vintana 1582.
4. Tlocrt Alessandra Pasqualinija 1598. 5. Tlocrt Martina Stiera 1657.

NAJSTARIJI NACRTI KOPRIVNICE

*P*rikazi Koprivnice nastali su već u 16. stoljeću zbog važnosti što ga je taj grad zadobio u doba turske opasnosti. Nacrti su načinjeni u svrhu vojnoga izvještavanja i dokumentiranja izgleda tamošnje utvrde. Stoga prikazuju tek bedeme, njihovo stanje i nedostatke te određene pojedinosti što se izvještavatelju čine važnima, a "civilnu" unutarnju strukturu donose samo ponekad i to u onoj mjeri u kojoj je povezana s funkcioniranjem obrane. U nastavku ćemo komentirati nekoliko zanimljivih, premda dosad slabo poznatih koprivničkih nacrti, a započet ćemo i završiti s dva često objavljivana, također važna nacrti.

Koprivnica je dobila utvrdu najkasnije sredinom 14. stoljeća. U dozvoli za podizanje gradskih utvrda iz 1353. godine navode se dosta potanko i njihove osobine: imale su to biti drvene utvrde, s dvoim gradskim vratima, nad kojima bi bili drveni tornjevi (vjerojatno se mislilo na još jednu etažu). Iz formulacija ovoga dokumenta može se doznati i to da je u gradu postojala kraljevska, odnosno herceška kurija, zasigurno također prilagođena obrani.¹ Tako organizirane srednjovjekovne utvrde u glavnim su crtama dočekale i sredinu 16. stoljeća. U tom se trenutku turska opasnost već približavala Koprivnici jer su, primjerice 1552. godine, bile osvojene Virovitica i Čazma.² U tim okolnostima brigu o koprivničkim utvrdama preuzima država, tj. nova habsburška vlast. Zadaću pak financiranja obrane Slavonske granice, dakle i Koprivnice, imat će napose Štajerska. Tim će putom osim novca stizati i inženjeri, mahom Talijani, koji će koprivničke utvrde učiniti znatno suvremenijima no što su to bile dotada. Već 1549. godine Koprivnicu posjećuje **Domenico dell'Allio**³, važan graditelj koji je - vodeći podizanje graničnih utvrda - i u naše krajeve uveo nove, bastionske principe fortifikacijskoga graditeljstva. Djelovanjem talijanskih inženjera na čelu s Dell'Allijem⁴ uspostavljena je, dakle, u idućim godinama suvremena struktura koprivničke tvrđave, onakva kakvu vidimo u prvome nacrtu⁵ (sl. 1).

Taj prikaz pokazuje da je tvrđava na tri ugla dobila peterokutne bastione dok je na četvrtome ostala izolirana vlastelinska utvrda, također s omanjim bastionom. Na duljim stranicama pravokutnika vidljive su malene polukružne istake, tzv. piattaforme koje su služile smještaju oružja ondje gdje njegov domet nije pokrivaio udaljenost između dvaju bastiona. Tvrđava je imala tri ulaza: dva su se nalazila na sjevernoj, odnosno južnoj strani i to tako da nisu stajali jedan nasuprot drugome, već "u pomaku". Ta se okolnost možda može objasniti razvojem naselja još u 14. stoljeću.⁶ U produžetku svakih vrata nastavljala se po jedna prostrana ulica. Dok svaki od ovih prilaza vodi kroz neku vrst ulazne građevine, treći prilaz sa zapada takvu građevinu očigledno nema te ga možemo nazvati u stanovitoj mjeri improviziranim. U sjeverozapadnom dijelu tvrđave stoji crkva Sv. Marije⁷ koja je bila najčvršća, a možda i jedina zidana građevina u Koprivnici onoga doba.

Na idućem tlocrtu⁸ (sl. 2) prikazano je približno isto stanje tvrđave, no pojedinosti su manje shematizirane. Osjećamo da je nacrt zbog toga bliži stvarnosti o kojoj izvještava. Valja zamijetiti kako je ovdje složeniji sastav urbanih blokova, osobito na južnoj strani. Pojavljuje se i neobično "stupnjevanje" na jugozapadnom uglu središnjeg, najvećeg bloka. Na uličnim potezima dva je puta ispisano "ova je ulica izvedena" kao da izvještač želi naglasiti kako ulice uistinu postoje, da nisu samo planirane. No, kako smo vidjeli, ulice nisu rezultat tek renesansne modernizacije, već su po svemu sudeći uspostavljene u tijeku razvoja grada u 14. stoljeću. Zanimljiva pojava je građevina na jugoistočnom uglu tvrđave koja izgleda poput kakvog prijelaza između rondela i bastiona. Imajući to u vidu, možemo pretpostaviti da tamošnji bastion nije bio posve dovršen, odnosno da je već bio propao do doba nastanka ovog tlocrta. Važnu razliku prema prethodnom tlocrtu predstavlja i razlikovanje dvaju ulaza. Dok su ondje ulazi bili ujednačeni i zapravo shematizirani, ovdje su sjeverna vrata označena različito od južnih: imaju dvije bočne jedinice i središnji, očito prolazni dio. Je li to već struktura koju poznajemo iz kasnijih stoljeća, odnosno znači li to da su tada već postojala zidana gradska vrata? To je posve moguće. Ovaj je tlocrt datiran u 1574. godinu, a tom određenju ništa ne proturječi. I prethodni, posve srodan

prikaz, mogao bi potjecati iz toga doba.

Naredni tlocrt⁹ svjedoči o bitnim promjenama koje su se zbile u međuvremenu (sl. 3). Datiran je godinom 1582., a izradio ga je **Giuseppe Vintano**, glavni graditelj Granice u to doba. Riječ je o dokumentiranju izgrađenosti tvrđave koja se upravo nalazila u procesu još jedne, druge po redu renesansne modernizacije. Može se zamijetiti da su pojedini dijelovi označeni različitim tonovima: tamniji je ton u originalu crven, a svjetliji su dijelovi žuti. Prema popratnom Vintanovu komentaru dade se zaključiti da je crvenom bojom označeno ono što već postoji, a žutom ono što još valja načiniti.¹⁰ Prema tome, u to su već doba stajali jugoistočni bastion (smjer odakle valja očekivati Turke) i četiri bedema, a trebalo je izvesti još preostala tri bastiona. Takvo stanje potvrđuju i navodi o tvrđavi koji su u to doba raspravljani u hrvatskom saboru. Godine 1580. riječ je o intenzivnoj gradnji, o tome da je jedan bastion gotovo dovršen, a da se na drugome radi.¹¹ Tri godine kasnije spominje se jedan novopodignuti bastion te dva započeta.¹² Na istom je mjestu nedvojbeno određeno koji je bastion bio nov: spomenuto je, naime, kako zbog njega valja srušiti Đurđevačka vrata i nanovo ih sazidati.¹³ Prema tome, bila je riječ o jugoistočnom uglu tvrđave gdje uz bastion stoje vrata kojima je prolazio put u pravcu Đurdevca.

Vidimo da ovi podaci potvrđuju točnost Vintanova crteža iz 1582. godine, njegovoga označavanja jugoistočnog bastiona kao jedino dovršenog,¹⁴ a susjednih vrata kao još nepodignutih. U citiranom dokumentu iz 1583. godine navodi se kako su pripremljene opeke za gradnju vrata,¹⁵ a iduće je godine, očigledno, ona bila u tijeku.¹⁶ Svakako su prije ovih, zidanih, postojala ranija vrata, po svemu sudeći drvena. Kako su bila građena, kakvog su bila oblika i veličine te napokon, jesu li stajala na istome mjestu, valjat će tek utvrditi.¹⁷

Vintanov prikaz govori kako je u nekoliko prethodnih godina projektirana i jednim dijelom izvedena modernizacija tvrđave. Vlastelinski kaštel u jugozapadnom uglu imao je nestati kao izolirana utvrda (u tom je času još stajao, kako to onamo upisuje Vintano) te su imala biti podignuta četiri mnogo veća bastiona no što su to bili dotadašnji. Tlocrt pokazuje i nov oblik tvrđave koji znatno odstupa od pravilnosti pravokutnika. Uključivanjem spomenutoga kaštela u "standardizirani" sustav, nastalo je izbočenje na tom, jugozapadnom uglu i dobiven vrlo dug zapadni bedem. Postavlja se pitanje što je zapravo pravi uzrok toj nepravilnosti koprivničkog četverokuta koja će onda ostati trajnim oblikom tvrđave i dijelom kasnijega grada? Jedan od kasnijih graditelja Granice, Alessandro Pasqualini,¹⁸ tvrdit će - misleći očito na razdoblje Vintanove, druge modernizacije - kako je bila započeta gradnja peterokutne tvrđave, no da je usred toga posla koncepcija vraćena na četverokut; time bi bila objašnjena ranije spomenuta nepravilnost četverokuta, točnije ukošenost južnoga poteza.¹⁹ Međutim, ranije spomenuti tlocrt iz 1574. godine sugerira i drugu mogućnost: ovdje je već bila ubilježena ta izrazita ukošenost južnoga bedema u odnosu na preostale tri "ortogonalno" položene stranice četverokuta. U jugozapadnome uglu još je i neobično istaknut zaseban kaštel. To je zasigurno i najvažnija razlika prvih dvaju prikaza Koprivnice, koji, kao što smo vidjeli, donose isto stanje, isti sastav utvrde, ali ga bilježe u pojedinostima različito. Ako je tlocrt iz 1574. godine, u cjelini uzevši, vjerodostojniji, onda je i ukošenost južnoga bedema postojala već nakon prve renesansne modernizacije. Postoji mogućnost da je taj pravac - kao, uostalom, i ostali potezi - u drugoj modernizaciji naprosto ponovljen²⁰ pa da je tako nastao kasniji nepravilan oblik. Ili je pak započeo peterokut s oslonom na postojeći istočni i južni potez da bi projekt peterokuta bio napušten u korist četverokuta, kako to želi Pasqualini. Svakako su namjere za gradnju peterokuta postojale što potvrđuje niz projekata za takvu tvrđavu u Koprivnici.²¹

Vintano u svojem prikazu iz 1582. godine operira s četverokutom i pritom ucrtava pravce hitaca koji polaze iz uvučenih bastionskih flanki te prolaze mimo susjednih bastiona. Kao da je time htio pokazati učinkovitost tvrđave, između ostalog i sposobnost njezinih topova da nadziru sav prostor oko tvrđavnog tijela. No zasigurno je i samom Vintanu bilo poznato kako je zapadni bedem predug; zbog toga su se prijedlozi o izgradnji peterokutne tvrđave ponavljali sve do 17. stoljeće. ²² Spomenute uvučene flanki (bočne stranice) uvedene su očigledno u ovoj, drugoj modernizaciji, a tipično su talijansko rješenje ranoga razdoblja bastionskoga graditeljstva.²³

Četvrti tlocrt²⁴ načinio je **A. Pasqualini** 1598. godine (sl. 4). U unutarnjem prostoru vidimo ponovno urbane insule, doduše neobično segmentirane, ali i s točno zabilježenim dvjema glavnim uzdužnim ulicama među njima. Bastioni i bedemi sada su dovršeni, štoviše, na dva zapadna bastiona (C, D) označena su već i oštećenja; jesu li ona nastala topovskom paljbom neprijatelja, neodržavanjem ili ta mjesta nisu ni bila dovršena i ure-

dena, nije posve razumljivo. Jasno je međutim da ondje bastioni nisu bili u zadovoljavajućem stanju te da su izgubili svoje ispravne i tražene oblike kakve vidimo na istočnim bastionima (B, A). U uglovima tvrđave Pasqualini označava posebne rampe koje služe usponu na bedeme, a slične manje rampe vode ponovno s bastionâ na snižene položaje u njihovim uvučenim flankama. Rampe djeluju poput stubišta, no samo bi se uvjetno mogle tako shvatiti jer su zasigurno bile izvedene od zemlje i drva. Dvoja gradska vrata jednako su označena pa je očito da su u međuvremenu podignuta i novija, južna vrata. U legendi uz tlocrt nazvana su Turska, a bastion uz njih Đurdevački. Oba naziva stvorena su logikom pravca kamo su te točke tvrđavnoga pojasa bile usmjerene. Treći, zapadni ulaz u grad, Pasqualiniju se čini suvišnim jer, tvrdi, takvoj tvrđavi dostaju dva ulaza. Smatra kako je treći ulaz loše izveden te da bi ga valjalo zatrpati. Napokon, uz crkvu Sv. Marije vidimo prema sjeveru prigrađenu neku trodjelnu građevinu.

Posljednji tlocrt koji donosimo²⁵ dobro je poznat **Stierov** prikaz iz 1657. godine (sl. 5). Lako je uočiti glavne promjene koje su se na tvrđavi zbile u prethodnih pola stoljeća: ponajprije podignuta su četiri ravelina pred bedemima. Još uvijek ne znamo kada se to točno zbilo, no ravelini stajali već 1639. godine kada su zabilježeni na poznatom Ledentuovu prikazu. Možda su bili uspostavljeni oko 1615. godine kada je o njima riječ u nekim dokumentima.²⁶ Drugu, i možda najvažniju novost, predstavlja predbedem (tal. falsabraga) koji je bio pridodan postojećem tvrđavnom tijelu, ali i četirima ravelinima. Pretpostavljamo da je ta intervencija uslijedila nakon što su ravelini već bili podignuti. Uređenje predbedema značilo je i stanovite promjene u zonama ulazâ u tvrđavu: južni je ulaz bio dokinut, a pred sjevernim je most vodio - razumljivo - samo do predbedema. Zapadni pak ulaz zadržan je i dalje, no sada pomaknut, kako se čini, prema sjeveru. Predbedem valja ocijeniti rješenjem izrazito nizozemskog podrijetla jer su za tamošnje utvrde 16. stoljeća bili karakteristični razmjerno niski bedemi, ali zato i razvoj utvrde u širinu. Tako je Koprivnica u jednom razdoblju svoga razvoja sadržavala, osim talijanskih, i nizozemska fortifikacijska obilježja. Događnjom predbedema bitno je izmijenjeno obličje ove tvrđave, vidljivo posebno u tlocrtu: nastao je poznati, ali i osebujni koprivnički dvostruki obris, odnosno zdepast oblik prostranih bastiona i kratkih bedema među njima. Ta činjenica, unatoč brojnim napisima i knjigama o Koprivnici, dugo godina nije doživjela svoje tumačenje. Napokon, treća novost koja se pojavljuje u Stierovu prikazu jesu četiri kavalira, umjetne uzvisine uz bastione koje su služile smještaju topova. U presjecima podno tlocrta predočeno je stupnjevanje kavalir - bedem - predbedem (lijevo), odnosno bedem - predbedem u slučaju ravelina (desno). Stierov prikaz pokazuje uglavnom sve pojedinosti koje je koprivnička tvrđava dobila tijekom svoje povijesti te stoga njime zaključujemo niz tlocrta kojima se - zahvaljujući i njihovoj datiranosti - može lijepo pratiti građevni razvoj ove tvrđave.

Navedeni tlocrti mogu nam reći još ponešto o Koprivnici. Naime, do novih uvida može se doći usporedbom s drugim našim srodnim utvrđama, dakle bastionskim utvrđama koje su podizane u doba najveće turske opasnosti, do početka 17. stoljeća. Tako ćemo vidjeti da su za Koprivnicu sačuvana čak četiri tlocrta iz 16. stoljeća,²⁷ više no za bilo koju drugu našu tvrđavu. Čak i tako važni gradovi i tvrđave kakvi su bili Varaždin i Karlovac imaju iz 16. stoljeća samo po jedan sačuvan tlocrt. Tome je vjerojatan razlog činjenica što je koprivnička tvrđava doživljavala učestala osuvremenjivanja i pregradnje, za razliku od drugih spomenutih tvrđava. Očigledno je Koprivnica imala osobitu važnost jer je od sredine 16. stoljeća zapravo predstavljala prvu ozbiljnu tvrđavu na putu turskog napredovanja dravskom nizinom. Tako je kao jedina naša tvrđava već u 16. stoljeću doživjela dvije modernizacije: prvu renesansnu pregradnju nakon sredine stoljeća te novu pregradnju s povećavanjem bastionâ nakon 1580. godine. No, najzanimljivija su zbivanja s tvrđavom uslijedila u 17. stoljeću. U to doba, kada na granici vlada razmjerno zatišje (od Žitvanskog mira 1606. godine do opsade Beča 1683. godine), i kada se na drugim našim tvrđavama ništa bitno ne gradi, Koprivnica dobiva niz novih elemenata. To su dogradnje koje su zabilježene u Stierovu tlocrtu, poput ravelina i predbedema. Ne treba posebno naglašavati da su to prve pojave tih rješenja u kontinentalnoj Hrvatskoj. Riječ je o vrlo znatnim zahvatima za ono doba kojima se koprivnička tvrđava izdvaja iz naših ostalih tvrđava, a njihovom suvremenošću pokazuje standarde tadašnjeg europskog fortifikacijskoga graditeljstva.

Bilješke:

1. Vjestnik Kr. hrvatsko - slavonsko - dalmatinskog zemaljskog arhiva, II, 1900., str. 172.
2. Danas znamo da je to bila ujedno i krajnja linija što su je Turci trajno zauzeli u svom prodoru na zapad. Dakako da su se i prije i poslije toga odigravali i njihovi pljačkaški pohodi, postupno slabeći pogođena područja.
3. Tekst izvještaja o stanju koprivničkih utvrda: u: L. Brozović, *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica 1978., str. 181.
4. Od 1555. godine ima naslov graditelja Slavonske i Hrvatske granice.
5. Oesterreichische Nationalbibliothek, Beč, Cod. 8609, fol. 20v.
6. M. Planić - Lončarić, *Izgradnja grada do sredine 19. stoljeća*, u: Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 35.
7. D. Vukičević - Samaržija, *Sakralna arhitektura kasnog srednjeg vijeka u Koprivnici*, u: Koprivnica - grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 73.
8. Steiermaerisches Landesarchiv, Graz, Militaria, Befestigungen, 83.
9. Steiermaerisches Landesarchiv, Graz, Militaria, Befestigungen, 83.
10. Vintano kaže "Was das erst gebeh ist mit rotter Farb, das new aber mit gelber Farb aussgestrichen", prema R. Kohlbach, *Steirische Baumeister. Tausendundein Werkmann*, Graz s. a., str. 46; Kohlbach to, čini nam se, pogrešno tumači, tvrdeći da postoji ono što je označeno žutim (tri bastiona), a da tek treba načiniti ono što je crveno (jedan bastion i bedeme).
11. Hrvatski saborski spisi (dalje: HSS), V, Zagreb 1918., str. 516: "...ain pasteien fast aufgefueert und zu der andern stark gegriffen und gearbeit wird"... .
12. HSS, V, str. 546: "...neu aufgefueerte pastein" (...) "zwo angefangnen pastein"... .
13. Isto: "...wegen der neu aufgefueerten pastein und auch sonst das tor gegen S. Georgen schloss gar abgerissen werden muess und dasselb tor von neuem gemaurt"... .
14. Podizanje jugozapadnog bastiona uslijedit će tako tek 1589. godine: HSS, V, str. 575.
15. HSS, V, str. 546: "...bereit ziegl im vorrat seind"... .
16. HSS, IV, Zagreb 1917., str. 148: "...calcem, qui in monte Kamnyk pro erectione portae Capronczensis praeparatur"... .
17. O tome će podatke dati arheološko istraživanje koje se upravo (proljeće 2001.) odvija.
18. A. Žmegač, *Ein Beitrag zur Taetigkeit des Alexander Pasqualini d. J.*, Schriftenreihe Festungsforschung. Festungsforschung International, 14, 1999/2000.
19. Pasqualini kaže: "Nakon podizanja bedema od A do B očigledno je posao preuzeo drugi graditelj. Taj je možda smatrao kako će - svojevolljno mijenjajući izvorni plan - uštedjeti mnogo novca. No zbog nerazboritosti i neznanja, gradevne je troškove znatno povećao te načinio nepopravljive pogreške. Tvrđava je naime bila zamišljena kao pravilan peterokut. Dok je podizao bedem od A do D, graditelj se, kako izgleda, počeo dvoumiti zbog veličine tvrđave, pa je istu iz peterokuta smanjio na četverokut. Pritom nije vodio računa da četverokutna tvrđava prema načelima fortifikacijskoga graditeljstva treba imati četiri jednako duge stranice i četiri prava kuta!" (poziva se na njegov tlocrt iz 1598. godine, sl. 4); prema: *Die Steiermark - Bruecke und Bollwerk*, katalog izložbe, Graz 1986., str. 257.
20. U Vintanovu tlocrtu vidi se, doduše, da je južni potez zbog integracije kaštela još više ukošen pa njegova unutarnja i vanjska kosina ne teku usporedno, već se razilaze idući prema kaštelu.
21. Četiri takva tlocrta objavila je Lj. Perčić, *Prilog poznavanju planova Koprivnice iz 16. i 17. stoljeća*, Podravski zbornik, 1992., str. 50-53; valja dodati da su u međuvremenu objavljeni i srodni tlocrti iz Stockholma i Stuttgarta: G. Kiseri Balla, *Toeroekkori varrajzok Stockholmban*, Budimpešta 1996.; isti, *Hundert Festungsplaene in Wuerttemberg*, Budimpešta 1998. Ti su projekti u svim slučajevima predloženi na podlozi postojećeg stanja tvrđave, a ono je zapravo tlocrt iz 1574. godine (sl. 2). Tu se čini kako se samo jedan potez planiranoga peterokuta posve poklapa s jednim od postojećih bedema, naime s istočnim, a južni se potez uglavnom poklapa. U jugozapadnom pak uglu planirani bastion samo djelomično zahvaća prostor staroga kaštela. I unatoč ovim sačuvanim projektima, teško je na temelju njih i ostalih raspoloživih podataka razjasniti je li gradnja peterokuta bila započeta i je li se odvijala prema ovom, u biti istom projektu.
22. M. Kruhek, *Povijest izgradnje koprivničke tvrđave*, u: Koprivnica. Grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 203.
23. A. Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*, Zagreb 2000., str. 44, 67.
24. Steiermaerisches Landesarchiv, Graz, Militaria, Proviandhaeuser, 75.
25. Generallandesarchiv Karlsruhe, Hfk., sv. XII, fol. 37.
26. Steiermaerisches Landesarchiv, Graz, Militaria, Befestigungen, 83.
27. Ovdje mislimo samo na one koji pokazuju stvarno stanje tvrđave, izostavljamo dakle brojne primjerke projekta za peterokutnu tvrđavu. Ako bismo pak prva dva tlocrta sveli na jedan jer prikazuju zapravo isto stanje, još uvijek raspoložemo s tri tlocrta (1574., 1582., 1598).

SUMMARY

Andrej ŽMEGAČ

THE OLDEST BLUEPRINTS OF KOPRIVNICA

The text is about the five oldest blueprints of Koprivnica which nicely follow the development of the fortress and the town. Since the mid-16th century Koprivnica was positioned near the territory taken by the Turks, so that the modernization of the fortress began: first it received smaller bulwarks in the corners (fig. 1 and 2), and in the new modernization after 1580 the isolated fortalice was lost in one of the corners, while the bulwarks got bigger (Vintan's plan from 1582, fig. 3). Next plan by A. Pasqualini from 1598 shows a restored fortress, although some damage had already taken place on certain bulwarks (fig. 4). Finally, Stier's plan from 1657 shows that the fortress had, in the meantime, been reinforced with four ravelins and an outer rampart, a well-known solution of the Dutch builders' school.

Comparatively numerous plans dating from the mentioned period confirm lively modernization and construction work on the Koprivnica fortress. This was happening as late as 17th century, when the works on other fortresses mainly came to a standstill. The ravelins and the outer rampart are the earliest solutions of the kind in the continental part of Croatia.